

Från Flyinge till Lunds Domkyrka

Lennart Mörking

På Lunds universitets historiska museum förvaras ett ytterst intressant och värdefullt medeltida altarkors från 1100-talet, och som någon gång mellan åren 1814 och 1822 donerades till Universitetet av stallmästare Ehrengranat, dåvarande chefen för Flyinge stuteri. Korset finns omnämnt i forskningen, men har aldrig varit föremål för närmare undersökning. Flyingekorset nämns ofta i samband med Nordens s.k. gyllene altare.

Flyinge tillhörde redan under medeltiden ärkesätet i Lund, men indrogs vid reformationen till danska kronan. Enligt Lunds stifts landbok hade socknen 50 tiondegivare, det högsta antalet bland Torna härads socknar. Mycket litet är känt om Flyinge från tidig medeltid, men enligt en geometrisk karta från 1746 fanns på gårdsplanen till Flyinge Kungsgård rester av ett stenhus, som betecknas som rester av den gamla kyrkan, vilken revs redan under medeltiden. Redan 1838 påträffades på inre gården mellan stallarna ("askgården") tolv skottkärror människoben, som fördes till ny viloplats. Vid arkeologiska undersökningar 1960 påträffades ett skelett i träkista som bekräftar förekomsten av en kyrka. Det är mycket sannolikt att korset i Historiska museet kommer från denna kyrka.

Flyingekorset är ett latinskt retabelkors av ek, beklätt med delvis förgylld, delvis brunemaljerad kopparplåt. Ett retabelkors hade sin fasta plats på ett altare. Den totala längden är 51,6 cm och

den totala bredden cirka 37.5 cm. Korsets framsida, som helt är beklädd av förgylld driven kopparplåt, har sannolikt varit försedd med ett nu försvunnet krucifix. På korsarmarnas kvadratiska ändplattor återfinns inom medaljonger de fyra evangelistsymbolerna, utförda i driven förgylld kopparplåt.

På korsets baksida är korsarmarna beklädda med brunemaljerad delvis förgylld och driven kopparplåt. I skärningspunkten mellan korsarmarna återfinns *majestas domini*, Kristus som världshärskare, sittande på en tron med högra handen höjd till välsignelse och med vänster hand hållande om ett processionskors på stav. Kristus är omgiven av tecknen för alfa och omega, d.v.s. alltings början och fullbordan efter Johannes uppenbarelse 22:13, där det står: ”Jag är A och O, den förste och den siste, begynnelsen och änden.” Utformningen av *majestas domini* är synnerligen intressant och skiljer sig i flera avseende från den gängse framställningen. Kristus avbildas utan skägg, hans klädnad och draperingen av denna är inte den gängse och han sitter på en ålderdomlig tron och utan kudde. Härtill kommer att tecknen för alfa och omega är omkastade.

På korsarmarnas kvadriska ändplattor återfinns symbolerna för evangelisterna, örnen för Johannes, oxen för Lukas, lejonet för Markus och människa för Matteus. Dessa symboler har sitt ursprung i bl.a. de fyra djuren från Johannes Uppenbarelse (4:6-8), där det står: ”Och det första väsende liknade ett lejon, det andra väsendet en ung tjur, det tredje väsendet hade ett ansikte som en människa, det fjärde liknade en flygande örn.” Matteussymbolen håller i sina händer en sluten bok tryckt mot bröstet, medan övriga evangelistsymboler håller om livets bok med sina ben.

Evangelisternas symboler flankerar i medeltida konst ofta mandorlan kring *majestas domini* eller finns avbildade på korsets ändplattor, som representerar de fyra väderstrecken. Betydelsen av evangelistsymbolerna har studerats av bl.a. påven Gregorius I. Enligt Gregorius uttrycker evangelistsymbolerna den triumferande Kristus genom att framställa Kristi födelse som människa (Matteus), försakelsen på korset (Lukas), återuppståndelsen (Markus) och uppstigandet till himlen (Johannes). Baksidans korsarmar pryds av förgyllda ornament med bl.a. akantusblad, men också ornament i form av bandslingor av nordisk karaktär på nedre korsarmen.

Den ikonografiska och stilistiska utformningen av detta kors tyder på att det är tillverkat i en verkstad inom det dåvarande danska kulturområdet och sannolikt senast omkring år 1200.

Flyingekorset nämns ofta i samband med Nordens s.k. gyllene altare. Dessa består alla av en framsida till ett altarbord, ett s.k. antemensale. Dessutom är retablett, bakstycket till fyra av dessa altare också bevarade. Av 17 stycken kända metallklädda antemensaler finns 11 i Norden, varav nio från det medeltida Danmark. Tre gyllene altare finns kvar i sina ursprungliga kyrkor, bl.a. Lyngsjö i Skåne, fem finns på Nationalmuseet i Köpenhamn och ett, från Broddetorps kyrka i Västergötland, finns på Statens historiska museum i Stockholm. I Norden finns också sex stora gyllene krucifix bevarade. Altare och krucifix har daterats från

tidigt 1100-tal till ca 1225. Liksom Flyngekorset består altarna av en kärna av ek som klätts av driven delvis förgylld, delvis brunemaljerad kopparplåt.

Mellan Flyngekorset och de gyllene altarna finns flera ikonografiska likheter. Ornamentiken på nedre korsarmen på Flyngekorsets baksida är sannolikt en något senare utveckling av de bandslingor av nordisk karaktär som finns på Lisbjergaltaret och stora likheter finns också med exempelvis ornamentiken på Broddetorpskrucifixet.

Några verkstäder har inte knutits till altarna, men några av dessa kommer säkerligen från

samma verkstad och det är också sannolikt att Flyngekorset tillverkats i en av dessa verkstäder.

Flyngekorset (med inventarienummer 28.435) förvaras i dag i Domkyrkomuseet med ingång från Historiska museet i Lundagård bakom domkyrkan. Gå gärna dit och titta på korset. Det är väl värt ett besök liksom museets samlingar i övrigt! Här finns också en omfattande samling inredning från Holmby gamla kyrka. Föreståndaren heter Hampus Cinthio, vars fader Erik också varit föreståndare här före Hampus och dessutom svarade för utgrävningar på Flynges kring 1960. Även Hampus har minnen från dessa utgrävningar.

De Flyinge à la Cathédrale de Lund

l'œuvre Lennart Mörking traduction Magnus Lövgren

Dans la musée historique de l'Université de Lund se trouve une croix d'autel bien intéressante et notable, datant du XIIIème siècle et qui fait, depuis le début du XIXème, partie des collections de l'Université; il a été donné entre 1814 et 1822 par J.A. Ehrengranat, le maître des écuries et chef executif de l'haras de Flyinge. Cette croix a parfois attiré l'attention des chercheurs mais elle n'a jamais suscité des enquêtes sur elle-même. Pourtant, elle a été liée a une groupe d'autels de l'époque, les "autels dorés du nord".

Dans le moyen âge, les terres de la paroisse de Flyinge ont appartenu à l'Archévêque de Lund, mais avec la Réforme luthérienne le village est passé directement sous le Roi Danois. Les annales de Lund (tenus par l'église dans le haut moyen âge) nous indiquent que le village avait cinquante fermes assez grosses pour donner de la dîme; c'est le plus grand nombre entre tous les paroisses du Torna Härad (la campagne autour de Lund). On ne connaît pas tant bien la paroisse à ce temps, mais une carte du village de 1746 indique des restes d'une structure de pierre sur le cour de front du manoir de Flyinge; une note sur le papier dit que c'était "des fondations de l'ancien église". Et en 1838, sur le cour intérieur entre les écuries, on a trouvé des squelettes et os humains, dont on fait replenir douze brouettes en relocatant les os au cimetière. Encore en 1960 des archéologues ont trouvé une squelette dans un cercueil de bois. Ce dernier renforce qu'un église a occupé cet endroit dans le moyen âge, et il vaut mieux conclure que la croix de la Musée Historique a jadis eu sa place dans cet église.

La croix de Flyinge est une croix de retable latine en bois, clôtée en cuivre dont une partie est dorée, une partie émailé. Le croix de rétable a typiquement eu son place sur un autel. Le hauteur total est 51.6 cm et elle est large de 37.5 cm. Le côté frontal, tout couvert en plaque de cuivre, a vraisemblablement fourni la location d'un crucifix, longtemps disparu. Sur les plaques carrés au fin de chaque bras on trouve les quatre symboles des auteurs des évangiles', eux aussi en plaque de cuivre poussée et dorée.

Sur le dos de la croix les bras sont couverts en plaque de cuivre émaillé en brun et partiellement poussé et dorée. Dans le point d'intersection des bras de la croix se trouve *majestas domini*, l'image du Christ entrôné, seigneur du monde, la main droite levé en geste de bénédiction et la main gauche tenant une croix de procession sur un bâton. Il est flanqué par les lettres d'alpha et oméga, c'est-à-dire le commencement et la fin de toutes choses, selon la Révélation de St.Jean: "Je suis alpha et oméga, le premier et le dernier, le commencement et la fin." (Rev. 22,13) Il y a des traits pas très communs pour le temps dans le dépicition du Christ: il est sans barbe, ses habits et leurs drapeaument sont hors des modèles du haut moyen âge, il est assis sur un trône qui paraît ancien. Enfin, les lettres alpha et oméga ont changé de place.

Sur les plaques carrés aux extrêmes des bras nous trouvons les symboles des évangélistes: l'aigle pour Jean, le boeuf pour Luc, le lion pour Marc et l'homme pour Mathieu. Ces

symboles sont enracinés dans le livre de Révélation (4:6-8): "Et le premier des êtres était comme un lion, le second comme un jeune boeuf, le troisième avait la face d'un homme, et le quatrième d'eux me paraissait un aigle en vol." Sur le crois, l'homme – symbole de Mathieu – tient un livre proche au sein, tant que les autres fixent leurs livres entre leurs jambes.

Les symboles des évangélistes dans l'art du moyen âge, comme ici, entourent souvent le mandorla (l'ovale aigu autour du Christ) ou bien se trouvent-ils sur les plaques aux fins des bras de la croix, bras étendus vers les quatre directions du monde. La signification de ces symboles a été étudié par le pape Grégoire I le Grand. Selon Grégoire les icones des évangélistes expriment la voie par laquelle triomphe le Christ: la naissance du Seigneur en guise d'homme (Mathieu), l'ascèse culminant sur la croix (Luc), la résurrection (Marc) et l'ascension au ciel (Jean). Au côté derrière des bras on trouve des ornements dorés avec du foligae acanthe, mais aussi des ornements des bandes stilisées (sur le bras donnant vers le bas) qui s'enracinent dans l'art nordique avant la conversion chrétienne.

L'iconographie et les traits de style de cette croix laisse deviner qu'il a été fait dans un atelier dans la sphère culturelle et artistique du Danemark (le Danemark de cette époque) et non plus tard qu'autour de 1200.

La croix de Flyinge de temps en temps a été lié aux "autels dorés" des pays Scandinaves. Celles-ci tous suivent un modèle commun: le front d'une table d'autel, l'*antemensale*, et au dos le *retable* (qui a survécu sur quatre d'eux). Des dix-sept antemensales avec des plats métalliques onze se trouvent aujourd'hui dans les pays Nordiques; neuf d'entre eux viennent vraisemblablement du Danemark: Trois d'eux sont dans leurs locations originales, dont un a Lyngsjö en Scanie, cinq se trouvent sur la Musée Nationale de Copenhague et un, jadis dans l'église de Broddetorp en Västergötland, se trouve dans la Musée Historique de Stockholm. Dans la Scandinavie on trouve aussi six grands crucifixes dorés a traits communs. Les autels et les crucifixes ont été datés du XIIIème ou la première partie du XIIIème siècle. Comme la croix de Flyinge les autels sont construits avec un noyau du chêne clôté des plaques de cuivre, ces dernières en partie dorées, en partie couvertes en émail.

On trouve, entre la croix de Flyinge et les autels dorés, plusieurs parallèles. L'ornementation sur le bras inférieur de cette croix semble représenter un stade plus tardif des bandeaux nordiques de l'autel de Lisbjerg et on trouve aussi des traits proches au décor de la crucifixe de Broddetorp.

On n'a pu établir de quels ateliers spécifiques il s'agisse, mais quelques-uns des autels viennent sans doute d'un même atelier, et vraisemblablement la croix de Flyinge se trouve dans la même école artisanale.

La croix de Flyinge (no. 28.435 dans l'inventaire) se trouve aujourd'hui dans la Musée de la Cathédrale, ou on entre par la Musée Historique, tout proche de la Cathédrale. Viens-y, si vous êtes en ville, voir la croix et d'autres antiques et oeuvres d'art! Et en plus, vous ne devez

pas manquer la vue de la croix d'autel moderne, sculptée en 1963 par Wiven Nilsson, dans la Cathédrale.

s.35 Le verso de la croix de Flyinge. Photographie: L.M

s.36: Image du Christ sur le verso de la croix de Flyinge. Photographie: L.M.

s.37: Croix designée par l'orfèvre Wiven Nilsson, dans la Cathédrale de Lund. Photographie: G.P.

From Flyinge parish church to Lund Cathedral

By Lennart Mörking translated by Magnus Lövgren

The Museum of History in the University of Lund holds a precious and most interesting medieval altar cross. Dating from the 12th century, it was bequeathed to the university at some point between 1814 and 1822 by Sir Claes Adam Ehrengranat, then master of the stables at Flyinge stud farm. The cross has received some slight attention by researchers but it has never become the object of any closer inquiries. We often find it mentioned in connection with the so called Golden Altar of the North.

Already back in the middle ages, Flyinge parish was a fiefdom of the Archbishop of Lund, but at the reformation the area was brought under the Danish crown. According to the medieval annals of the chapter of Lund the parish held fifty tithe-giving farms, the highest number among the parishes of Torna Hundred. Little is known of the village during the early middle ages, but on a geometrical map dating to 1746 there are notes set in the courtyard of Flyinge Royal Stud indicating remains of a stone structure which were, the map says, the remaining parts of the old church, pulled down in the middle ages already. And in 1838, during a dig in the inner yard of the manor, between the stables the so-called "yard of ashes", a mass of human skeletons, enough to fill twelve wheelbarrows, were found; these were unearthed and brought to a new resting place. In 1960, an actual archaeological survey uncovered a wooden coffin with a skeleton, which establishes that there had been a church at the site. Very likely, the cross in the Museum of History originally had its place in this church.

The Flyinge cross is a latin retable cross made of oak, covered in a copper sheeting which has been partially gilt, partially given a brown enamel layer. Retable crosses of this kind had their place upon an altar in the church. The height is 51,6 cm (just over 20 in) and the width 37,5 cm (around 15 in). The front side of the cross, all covered in wrought copper plating. At the intersection between the arms of the cross we find the image of majestas domini, Christ ruling the world, seated on a throne with his right hand raised in benediction and the left hand holding a procession crucifix, mounted on a staff. Surrounding him are the signs of alpha and omega, the letters signifying the beginning and the consummation of the world as in the book of Revelation, 22: 13, "I am A and O, the first and the last, the beginning and the end". The design of the cross is highly interesting and original, setting it apart in many ways from the standard treatments at this time and location. Christ is shown beardless, his clothing and the folds of his mantle are different from other depictions of this kind in medieval Scandinavia and the throne he is seated upon is old-fashioned and without a cushion. Moreover, the letters alpha and omega have been put in reverse order

On the square plates at the ends of the cross arms sit the symbols of the four evangelists: the eagle for John, the ox for Luke, the lion for Mark and the man for Matthew. These symbols have their origin in, among other places, the Revelation of St. John the Apostle, where we read: "And the first creature was like a lion, the second a young bull; the third being had a face like that of a man, the fourth was alike to a flying eagle". The sign of Mark has in his hands a sealed book which he presses to his chest, while the symbols of the others are holding the book of life guarded with their legs.

In medieval art, the symbolic images of the authors of the four gospels tend to be spaced around the mandorla (the almond-shaped frame of glory surrounding Christ as *Majestas domini*) or else they are set on the ending plates of the four arms, as here, so that they represent the four directions of the world. The meaning of the quartet of images has been studied, notably by Pope Gregory I. According to him the symbols of the gospelic authors represent the triumph of Christ moving from his birth as a human (Matthew), the desititution on the cross (Luke). The resurrection (Mark) and his ascent to heaven (John). On the Flyinge cross, the rear side is adorned with gilded ornaments including acantus leaves and some band ornaments of old Nordic character on the lowest of the plates.

The iconography and style of this cross suggests that it was fashioned in a workshop within the bounds of Denmark as it existed then, and not much later than the year 1200.

The Flyinge cross is often brought up in discussions of the so-called golden altars of the Nordic countries. What we have of these are, invariably. The front side of an altar table, the antemensale. In addition, the retable, the rear piece is extant in four of these altars. Out of seventeen known metal-clad antemensals eleven are now in the Nordic countries, nine of them from medieval Denmark (of which Scania was a part). Three golden altars are still in the churches they were made for, (one of these is Lyngsjö in Scania), five are at the Danish National Museum in Copenhagen, and one, which used to be in the church of Broddetorp in Östergötland, in central Sweden, now belongs to the State Museum of History in Stockholm. Beyond this group, there are also six large golden crucifixes extant in the Nordic countries. Altars and crucifixes have all been dated within a space stretchong from the early 12th century to about 1225. Just like the Flyinge cross these altars have a core of oak clothed in wrought copper, partly gilt and partly enameled.

Comparing the Flyinge cross and the series of golden altars there are some parallels in the image style. The ornamentation on the downward-pointing arm of the cross looks like a development from the band ornaments, grown from a heathen nordic background, which we find on the Lisbjerg altar, and there are major similarities with, for instance, the decoration of the Froddetorp crucifix.

We don't know what particular workshops or cities produced these altars but some of them were no doubt the output of one and the same atelier and likely the Flyinge cross comes from one of the workshops concerned as well.

The Flyinge cross (inventory number 28.435) is kept today at the Cathedral Museum in Lund (entrance from the Museum of History in Lundagård Park) and you'd be well advised to go there to see the cross. The museum also holds a large collection of furniture from the old church of Holmby nearby.